

I. Op wandel in de ONZE-LIEVE-VROUWEKATHEDRAAL

... **Anno 1621.** Bij het binnenkomen via het grote portaal wordt de bezoeker onmiddellijk gegrepen door de enorme afmetingen van het gebouw, maar ook door de talrijke altaren die door de hele kerk verspreid staan. Bij elke pijler staat het altaar van een gilde opgesteld, versierd met een geschilderd altaarstuk, beelden en kandelaars, en omringd door een houten tuin. Het duurt langer dan verwacht voor de kathedraal zich heeft hersteld van de beeldenstormen van 1566 en 1581. De werkzaamheden zijn trouwens nog bezig! De middenbeuk is pas in 1614 overwelfd en kort nadien zijn de dertien apostelbeelden aan de pijlers opgehangen. Het Mariabeeld aan de eerste pijler rechts is er nog maar sinds vorig jaar. Aan weerszijden van de middenbeuk staan zes altaren, allemaal in renaissancestijl, terwijl intussen de barok al tot grote bloei is gekomen. Het eerste altaar rechts is nog in aanbouw. Het volgende altaar, dat van de Jonge Handboog, werd in 1598 opgetrokken door de beeldhouwers Robrecht en Jan de Nole naar een ontwerp van Otto van Veen, Rubens' leermeester. Helemaal rechts in de zijbeuk staat de gotische preekstoel uit 1502. In 1596, net na de beeldenstorm, werd een renaissancestisch koordoksaal opgetrokken. Van het hoogaltaar is dus niet veel te zien.

... **Anno 2006.** De Onze-Lieve-Vrouwekathedraal werd tijdens het Franse bewind aan het einde van de 18de eeuw volledig leeggehaald. De topstukken, zoals schilderijen van Rubens, Van Veen en andere grootmeesters, werden door de Franse revolutionairen naar het Louvre in Parijs vervoerd. Andere kunstwerken werden uitgekozen voor de Centrale School van het Departement van de Twee Neten, een museum ten behoeve van de leerlingen van de Antwerpse Academie. Deze verzameling vormde later de startcollectie van het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten van Antwerpen. Het rijke kerkmeubilair – altaren, koordoksaal, preekstoel, biechtstoelen, pijlerbeelden – verdween evenwel voorgoed. Enkel het orgel bleef staan, bij gebrek aan een koper.

In 1802 werd de geplunderde kathedraal opnieuw in gebruik genomen. De meest noodzakelijke meubelstukken haalde het kerkbestuur uit andere kerken vandaan. Zo zijn de preekstoel en de mooie biechtstoelen afkomstig uit de St.-Bernardusabdij van Hemiksem. In de loop van de 19de en 20ste eeuw werden talrijke nieuwe kunstwerken vervaardigd in de toen heersende stijlen: eerst het neoclassicisme en de neobarok, later de neogotiek. Vergeleken met de situatie van vóór de Franse periode ziet de kathedraal er nu bijzonder kaal uit.

In 1965 ging een grootscheepse restauratie van start. Eerst werd het schip aangepakt, de dwarsbeuk en het koor volgden tussen 1986 en 1993. De restauratie van de kooromgang en de straalkapellen is anno 2006 nog volop aan de gang.

II. Op wandel in de SINT-ANDRIESKERK

... **Anno 1626.** Rare vorm, die kerk. Eigenlijk is het niet meer dan een rechthoek met drie beuken, vooraan afgesloten met een vlakke muur. De kerk heeft een woelige beginperiode gekend. De paters augustijnen, die in 1514 met de bouw van de kerk waren gestart, werden immers enkele jaren later omwille van hun protestantse sympathieën verjaagd. Onder impuls van Margaretha van Oostenrijk werd het een parochiekerk ter ere van Sint-Andries, de patroonheilige van het Huis van Bourgondië. Na de vernieling tijdens de Beeldenstorm in 1566 werd het koor en de dwarsbeuk door de Calvinisten met de grond gelijk gemaakt, wat die rare vorm verklaart. Gelukkig werden er sindsdien enkele mooie altaren opgericht, met schilderijen gemaakt door kunstenaars uit de parochie. Op het houten hoofdaltaar van Otmaer van Ommen prijkt een reusachtig altaarstuk van Rubens' leermeester Otto van Veen, De marteling van de Heilige Andreas (1599) en op het Sacramentaltaar staat een drieluik met *Het Laatste Avondmaal* (1589-1596) van Ambrosius Francken. Ook de nabij gevestigde Munters gaven de opdracht aan Marten de Vos om het altaar te tooien met het drieluik *De keizerspenning* (1601). Britse katholieken komen toen reeds speciaal naar hier om het marmeren en albasten epitaaf ter nagedachtenis van de Schotse koningin Mary Stuart (1620) te bewonderen.

... **Anno 2006.** De kerk waar de huidige bezoeker door wandelt heeft op 350 jaar tijd heel wat veranderingen ondergaan. Pas in de jaren 1660 werd de middenbeuk overwelfd en een dwarsbeuk toegevoegd. Ook het hoogkoor, geflankeerd door een kapel voor het Venerabel Sacrament aan de zuidzijde en een Onze-Lieve-Vrouwekapel aan de noordzijde, dateert uit die periode. Gelukkig hebben de twee altaartjes in het schip en het prachtig Sint-Pieterbeeld (ca. 1658) van Artus I Quellin de Franse beeldenstorm in 1796 overleefd. Maar de mooiste stukken in de kerk kwamen er pas in de 19de eeuw. Het hoofdaltaar, met de bijzonder levendige, driedimensionale uitbeelding van de Tenhemelopneming van Maria, stond voordien in de Sint-Bernardusabdij van Hemiksem. En de blikvanger bij uitstek is de wondermooie preekstoel, gebeeldhouwd in 1821 door J.-B. Van Hool en J.-F. Van Geel. Het verbeeldt in levensgrote figuren de roeping van de patroonheilige Andreas en zijn broer Petrus, in hun vissersboot te midden van een naturalistisch toneeldecor van rotspartijen en plantengroei. Ook moderne kunst is welkom in de Sint-Andrieskerk. Het eeuwenoude Madonnabeeld van de broederschap van Bijstand en Victorie kreeg in het jaar 2001 een nieuwe outfit van de hand van de Antwerpse ontwerpster Ann Demeulemeester.

III. Op wandel in de SINT-CAROLUS BORROMEUSKERK

... **Anno 1630.** In het hernieuwde katholieke reveil van de Contrareformatie hadden de jezuiten het plan opgevat om in Antwerpen een volledig complex te bouwen met als parel op de kroon een moderne kerk in barokstijl, een primeur voor Antwerpen. De plannen van de driebeukige, basilicale kerk werden getekend door de jezuitenarchitecten Pieter Huyssens en Franciscus de Aguilon, een goede vriend van Rubens. Bij de plechtige inwijding van de kerk op 12 september 1621 was zowat heel Antwerpen aanwezig. In de kerk hingen niet minder dan drieënveertig schilderijen van Rubens. Bij het binnenkomen denkt de bezoeker aan een hemelse feestzaal: de middenbeuk is overwelfd met een tongewelf met vergulde cassettes, geschraagd door marmeren zuilen. Het is niet verwonderlijk dat iedereen het heeft over de 'marmeren tempel'. Alle aandacht wordt getrokken door het hoogaltaar dat Rubens ontworpen heeft en waarvoor hij twee altaarstukken schilderde. De eikenhouten preekstoel staat er sinds 1627. Anna en Elisabeth Haecx, twee geestelijke dochters, hebben er 3.000 gulden voor neergeteld. Tien jaar vroeger heeft Rubens evenveel gekregen voor de twee altaarstukken van het hoogaltaar. In de zijbeuken staan acht biechtstoelen opgesteld. De rest van de wand is versierd met grote schilderijen op doek met taferelen uit het leven van de ordestichters. Maar het zijn toch de plafondschilderijen waar iedereen naar opkijkt.

... **Anno 2006.** Door een blikseminslag op 18 juli 1718 brandt een groot deel van de kerk af. Alleen de gevel, de toren, de apsis met het hoofdaltaar en beide zijkapellen komen er ongedeerd uit. Maar van het schip met de kostbare marmeren zuilen blijft niets over. Het ergste is het verlies van de 39 plafondschilderijen van Rubens.

Onmiddellijk wordt de restauratie onder leiding van Jan Pieter I Van Bourscheit ondernomen. Hij behoudt het oorspronkelijk plan van de kerk maar met gebruik van eenvoudige materialen zoals zand- en hardsteen in plaats van marmer. Het gewelfde cassetteplafond wordt vervangen door een houten tongewelf met gordelbogen. De zolderingen van de zijbeuken en de tribunes worden versierd met klassiek ogend stucwerk in plaats van de weelderige doeken van Rubens.

Ook het meubilair wordt volledig vernieuwd. Jan Pieter I Van Bourscheit laat zich hiervoor bijstaan door Michiel van der Voort. Er komt een nieuwe preekstoel, nieuwe biechtstoelen met engelen en symbolen van berouw, nieuwe lambriseringen met op grote ovale medaillons het leven van de ordestichters Ignatius van Loyola en Franciscus Xaverius, een nieuw tochtportaal met de drie deugden van Geloof, Hoop en Liefde, een nieuw doksaal en een nieuw orgel.

Op 20 september 1773 wordt de jezuitenorde door paus Clemens XIV opgeheven. Alle jezuitengoederen over de hele wereld worden verbeurd verklaard en verkocht, ook te Antwerpen. De schilderijen van Rubens en andere meesters worden door Maria-Theresia opgeëist voor het keizerlijke Hof te Wenen en zijn nu de topstukken van het Kunsthistorisches Museum te Wenen. De kerk wordt in 1803 een zelfstandige parochiekerk onder het patronaat van Sint-Carolus Borromeus. Ondanks heel wat verlies aan artistiek decorum, geldt dit bedehuis nog steeds als schoolvoorbeeld van kerkelijke barokkunst in de lage landen.

IV. Op wandel in de SINT-JACOBSKERK

... **Anno 1636.** De gotische kerk, waarvan de eerste steen in 1491 werd gelegd, is nog steeds niet voltooid. De middenbeuk en het transept zijn nog maar sinds een decennium overwelfd; aan het gewelf van het koor zijn de bouwmeesters nu volop bezig. De afwerking van de kooromgang heeft echter heel wat vertraging opgelopen. Van de negen geplande straalkapellen, zijn er nog maar drie ingewijd. De aankleding van het interieur beantwoordt daarentegen wel aan de door Rubens gepropageerde klassieke vormentaal. Het koor is afgesloten door een eenvoudig vroegbarok doksaal met een centrale doorgang geflankeerd door twee altaren. De meeste zijkapellen van het schip vertonen barokke marmere afsluitingen met koperen balusters. Tegen de pijlers van de middenbeuk moeten er apostelbeelden komen. Beeldhouwer Andries Colijns de Nole is bezig met het houwten van het eerste beeld, de heilige Paulus. Gilden en ambachten zorgen voor barokke altaren in hun kapellen, kapitaalkrachtige families smukken pijlers en wanden op met barokke epitafen. Zo krijgt deze gotische kerk toch een barokke aankleding.

... **Anno 2006.** De St.-Jacobskerk geldt als een van de rijkste barokkerken van de Nederlanden. In tegenstelling tot de meeste andere kerken is de St.-Jacobskerk tijdens de Franse periode niet leeggeroofd. J.B. Mortelmans, kapelaan van de Onze-Lieve-Vrouwekathedraal, legde de eed van trouw aan de Franse Republiek af en werd als beloning benoemd tot pastoor van de St.-Jacob. Zijn collaboratie werd hem door zijn parochianen niet in dank afgenomen, hoewel het interieur van de kerk hierdoor ongeschonden bleef. Toch zal het menig bezoeker verbazen dat het interieur van vandaag totaal verschilt van wat Rubens heeft gezien. De Onze-Lieve-Vrouwe- en de Venerabelkapel kregen hun huidige omvang pas in de jaren 1664-65. Ook de meeste straalkapellen in de kooromgang dateren van na Rubens' dood, zo ook zijn eigen grafkapel. Het vroegbarokke koordoksaal maakte in 1669 plaats voor een weelderig barok exemplaar door Sebastiaan de Neve, terwijl het koororgel van J.B. Forceville pas in 1727 werd geplaatst. Van de drieëntwintig altaren die de St.-Jacobskerk rijk is, heeft Rubens er slechts twee gekend: het Driekoningenaltaar, met een drieluik van Hendrik van Balen (1606), en het Sint-Hubertusaltaar, met een triptiek van Ambrosius Francken (1608). Alle andere dateren uit de tweede helft van de 17de eeuw en het begin van de 18de eeuw. Ook het eikenhouten koorgestoelte van Octaaf Herry, Artus I en II Quellin (1658-70), de barokke preekstoel van Lodewijk Willemsens (1675), het monumentale hoofdaltaar van Artus II Quellin en Willem Kerrickx (1685), met een verheerlijking van Sint-Jacob, en de vele privé-monumenten met topstukken van barokke beeldhouwkunst, waren in Rubens' tijd nog niet aanwezig.

Architect Blomme begon in de vroege 20ste eeuw met restauratiewerkzaamheden aan de kerk. In 1963 nam de volledige restauratie een aanvang. Die is nu nog aan de gang. Onlangs kwamen in de kapel van Sint-Job zeldzame 16de-eeuwse muurschilderingen aan het licht met onder meer voorstellingen van vioolspelers. In de Sint-Rochuskapel werd een monumentaal Laatste Oordeel blootgelegd.

V. Op wandel in de SINT-PAULUSKERK

... **Anno 1636.** De bezoeker komt de dominicanenkerk binnen langs het grote portaal aan de Veemarkt. Deze gotische kerk, waarvan de bouw begon in 1512, heeft hij nog grotendeels zien optrekken. Het koor werd pas vijf jaar geleden voltooid. De aankleding daarentegen sluit helemaal aan bij de hedendaagse stijl. De kansel is zelfs een van de eerste voorbeelden van barokke preekstoelen, waarbij vier figuren de kuip ondersteunen. Het schip is betimmerd met een eikenhouten lambrisering met zes biechtstoelen die altijd druk bezet zijn. De dominicanen zijn geliefde biechtvaders. De St.-Pauluskerk dankt haar roem niet het minst aan de schilderijenreeks gewijd aan de vijftien mysteries van de rozenkrans. Aan de totstandkoming daarvan verleende Rubens in 1617 zijn medewerking. *De Doornenkroning* van Antoon de Bruyn en *De Kruisdraging* van Antoon van Dyck flankeren nu *La Madonna del Rosario* van Caravaggio. Tussen twee pijlers in de verte krijgt hij een glimp te zien van *De Aanbidding van de Herders*, een groot doek dat Rubens in 1611 schilderde. Het hangt veilig achter de hoge afsluiting van de kapel van Onze-Lieve-Vrouw van de Rozenkrans. De aaneenschakeling van die schilderijen met bonte kleuren straalt warmte uit. Hetzelfde geldt voor de gebrandschilderde ramen aan de zuidkant, waarop grote taferelen, ontworpen door Abraham van Diepenbeeck, het licht filteren. Geen enkele wand is helemaal leeg gebleven, want zelfs tussen de glas-in-loodramen hangen grote schilderijen. Van het hoogaltaar met Rubens' *Visioen van de heilige Dominicus* is niet veel te zien. Een vroegbarok koordoksaal met twee zijaltaren ontnemt het zicht op het koor.

... **Anno 2006.** Dat het grootste gedeelte van het oorspronkelijk kerkmeubilair aan einde van de 18e eeuw bewaard bleef, is vrij uitzonderlijk. Tijdens de Franse Overheersing werden in 1794 de schilderijen door de Fransen opgeëist, in 1796 het klooster afgeschaft en de kerk te koop aangeboden. De toenmalige prior van de dominicanen, Cornelis Jozef Peltiers, slaagde erin de kerk zelf te kopen voor de som van 320.000 pond. Desondanks werden de dominicanen verdreven en de kerk gesloten. Dankzij het concordaat tussen Napoleon en de paus werd de kerk reeds in 1802 plechtig heropend. Een jaar later nam de St.-Pauluskerk de rechten over van de verdwenen parochiekerk van St.-Walburgis op de burcht. De stad kocht de kerk van Peltiers over. In 1815 kwamen de schilderijen op één uitzondering na terug naar de kerk.

Het grootste gedeelte van het barokke kerkmeubilair kwam pas tot stand in de tweede helft van de 17e eeuw en het begin van de 18e eeuw. De biechtstoelen dateren uit 1660, het majestueuze hoogaltaar uit 1670 en de barokke toren uit 1680. Hetzelfde geldt voor het orgel en voor het altaar van Onze-Lieve-Vrouw van de Rozenkrans met het werk van Caravaggio, en voor het altaar van de Zoete Naam Jezus, gemaakt circa 1654-58 door Peter I Verbruggen voor Rubens' *Verheerlijking van de Eucharistie*. Ook tal van beelden kwamen er later bij: het elegante epitaaf van de Zoete Naam (1644), het slanke beeld van de H. Rosa van Lima (omstreeks 1670), en de apostelen aan de pijlers (circa 1720).